

LXI. évf. 2017. 6. szám

MŰEMLEKVÉDELLEM

MŰEMLEK- VÉDELLEM

LXI. évf. 2017 6. szám Ára: 850 Ft

MŰEMLÉKVÉDELEM

A MAGYAR MŰEMLÉKVÉDELEM FOLYÓIRATA

LXI. évf.

2017

6. szám

Alapította: Gerő László

Szerkesztőbizottság: Bozóki Lajos, Galik Gábor, Krähling János, Ritoók Pál,
Ujlaki Zsuzsánna, Velladics Márta, Veöreös András

Főszerkesztő: Vukoszávlyev Zorán

Szerkesztőségi asszisztens: Lengyel Zita

Szerkesztőség: Miniszterelnökség – Társadalmi és Örökségvédelmi Ügylekért, valamint Kiemelt Kulturális Beruházásokért Felelős
Helyettes Államtitkárság – Kulturális Örökségvédelmi és Kiemelt Fejlesztési Főosztály
1014 Budapest, Táncsics M. u. 1.

Telefon: 795-3273, e-mail: zita.lengyel2@me.gov.hu

Előfizetésben terjeszti az Építészeti Tájékoztatói Központ Kft. Előfizetési díj 2017. évre: 4680,- Ft
Példányonként megvásárolható az ÉTK Kft. könyvesboltjában (1074 Budapest, Hársfa u. 21.) és bizományosoknál
(FUGA; TERC Kft.; Írók boltja). Egy szám ára: 850,- Ft

TARTALOMJEGYZÉK / CONTENT

Vukoszávlyev Zorán: Műemlékvédelem és integritás / <i>Protection of Historic Monuments and integrity</i>	229
Fülöp András: Egy barokk templom Somogy és Tolna határán. Adatok a kányai római katolikus templom építéstörténetéhez / <i>A baroque church on the borderline of Somogy and Tolna County. Datas on the history of the Roman Catholic Church in Kánya</i>	233
Gál-Hevér Dominika - Gál Szabolcs: 'Közösségben az Úr asztalánál' – Református templomok építésze a két világháború közötti Magyarországon / <i>In community at the Lord's table - The architecture of Calvinist Churches between the two world wars in Hungary</i>	244
Karácsony Rita: Külföldre kényszerült '56-os építészek életútja és munkássága – adatok egy építésztörténelmi kutatásból / <i>The life and work of architects forced abroad in '56 – data from a one-year long architectural historical investigation</i>	276
Urbán Erzsébet: Fal mögé rejtve – A Salm és Schwarzenberg paloták helyreállítása új, közös fogadóépület kialakításával (Hradzsín tér, Prága, Csehország) / <i>Hidden behind the wall – Renovation of the Salm and Schwarzenberg palaces with evolving a new, shared reception building</i>	295
Rekonstruált műemlékvédelem / <i>Reconstructing monument-protection</i>	
Vukoszávlyev Zorán: A simontornyai vár 1964-75. évi helyreállítása / <i>Reconstruction works on Simontornya fortress in 1964-75</i>	310
Jelentés / <i>Report</i>	
Velladics Márta: A mi 21. századunk / <i>Our 21st century</i>	324

A folyóirat tanulmányai lektoráltak.

*A lapszám vendégszerkesztői, lektorai: Gaylhoffer-Kovács Gábor, Győr Attila, Horogszegi Tamás,
Nagy Gergely, Nagy Veronika, Práknalvi Endre, Zsembery Ákos*

*A címlapon a két világháború között épített református templomok alaprajzainak kronologikus sora
(Gál-Hevér Dominika és Gál Szabolcs grafikája) szerepel*

Lapalapító: Miniszterelnökség

A folyóirat az Építészeti Tájékoztatói Központ Kft. gondozásában készül

Felelős vezető: Mohr László ügyvezető igazgató

Kiadói szerkesztő: Karácsony Tiborné kiadóvezető

1074 Budapest, Hársfa u. 21. Telefon: (06-30) 278-4247, e-mail: e.karacsony@etkkft.hu

Tipográfia: WOW Stúdió Kft.

Nyomdai munkák: Séd Nyomdaipari Kft.

Azonossági szám: 11/2018

INDEX: 25 585 ISSN: 0541-2439

KÜLFÖLDRE KÉNYSZERÜLT '56-OS ÉPÍTÉSZEK ÉLETÚTJA ÉS MUNKÁSSÁGA – ADATOK EGY EGYÉVES ÉPÍTÉSZETTÖRTÉNETI KUTATÁSBÓL

Karácsony Rita

művészettörténész (2014), a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Középépíttervezési Tanszékének munkatársa

E-mail: karacsonyr@gmail.com

THE LIFE AND WORK OF ARCHITECTS FORCED ABROAD IN '56 – DATA FROM A ONE-YEAR LONG ARCHITECTURAL HISTORICAL INVESTIGATION

This study aims to represent briefly the issues and results of a one year long scholarship program, besides this offers a portion from the work of some Hungarian architects forced abroad in 1956. Primary aim of the research was to explore the significance of the Hungarian architecture and architectural education of the 1940's and 1950's in the lifework of the architects, who started or restarted their career abroad after 1956. Its further goal was to visit the still living architects and record them. So the research is based primarily on oral history interviews, archival sources, contemporary Hungarian and international specialized literature, and plans and photo documentations sent by the interviewees. With the help of these it is ascertainable, that the asked architects settled abroad in 1956 assimilated to the country's architect's society almost without any problem, and they generally joined to the newest architectural trends, so to the new brutalism or the structuralism. Ferenc Guth and Miklós Hajnos broke their studies due to the revolution in 1956, then they finished it in Swiss, in the architecture faculty of ETH in Zürich. Their early – mainly in 1960's – works are influenced by the structuralism. The kindergarten in Lausanne (1966) designed by Ferenc Guth and Frédéric Brugger recalls the famous orphanage in Amsterdam from Aldo van Eyck. The plans related to Miklós Hajnos are examples of the works of Louis Kahn. Hajnos, as Kahn paid attention beyond the construction from same units to the so called spatial and formal separation of attendant and emerited places. Egon Szórényi, architect living in Germany, during his career gave priority to the function against the structure. He aimed to give to the parts of the buildings with different functions significant – but from the use derivable – formal constitution, they should be recognizable from far away, and easily differentiable. This architectural attitude can be well noticeable for example on the school building in Buderich (1965) and on the application of the building of the Bund Deutscher Architekten (1970). The significant part of the refugees of 1956 didn't choose Europe as their new home, but the transatlantic America. The situation of Lóránt Gábor was helped, as he got an invitation – thanks to the family of his sister – directly from Frank Lloyd Wright. The master was in that time already 90 years old, still his career could be with great influence on the young Hungarian architect – especially in the field of organic materialusage and certain formal solutions –, at least we can conclude this from several plans of Lóránt Gábor. So the architect joined the architecture of Arizona state through the at that time traditional "prairie style". On the contrary Éva Vecsei, who settled in Canada, hold a whole new direction, the new brutalism suitable to start her career in Montreal, more precisely to restart, after all she was already admitted in the profession in Hungary. However she is a woman quite powerful constitutions are connected to her name: she undertook a decisive role in the design of the Place Bonaventura (1962-66), and in the related high-rise complex La Cité (1973-76). János Rákos, Ádám Krivátsy and Csaba Téglás architects forced abroad in '56 devoted almost their whole life to urbanism. They turned to this special field of the architecture not in America, but in Hungary, where – if they could – choose soon as students urbanistic tasks. Despite of the reorganization after the Soviet takeover the high-standard architecture education on the polytechnic played an important role in the facilitation of the start of the career in abroad, and it was definitely with effect on the attitude to the planning tasks, same as the experiences – still in Hungary – on the occasions of applications, or in the state-owned architect companies. In addition the significant lecturer of this era went to any length to open the talented students mind to the modern architecture in the era of the compulsory socialist realism – involuntarily decrease the break in the life of the abroad refugees. The research wants to extend the specialized literature about the emigrant Hungarian architects, and to give data to the history of the Hungarian architecture-education.

Az 1956-os forradalmat követően több mint százhatvan építész és építészhallgató¹ volt kénytelen elhagyni Magyarországot. A jórészt pályakezdő fiatalok és hallgatók többnyire 1945–56 között tanultak a Műegyetem Építészkarán, egy társadalmi, politikai, gazdasági és építészeti szempontból egyaránt változásokkal teli időszakban. A szocialista hatalomátvétel, az államosítás, majd a szocialista realista stílus kötelezővé tétele nem hagyta érintetlenül az építészetoktatást sem, hatással volt az oktatási módszerekre és a hallgatók által készített tervezési feladatokra, diplomatervekre is. Hogyan lehet mégis, hogy az '56-ban külföldre menekült építészek és építészhallgatók szinte azonnal és zökkenőmentesen illeszkedtek be a nyugat-európai, a skandináv, vagy éppen az amerikai és az ausztrál építészársadalomba, csatlakozva a legújabb építészeti irányzatokhoz és látszólag hátrahagyva az itthon tapasztaltakat?

Milyen szerepe volt külföldön kezdett vagy újrakezdett pályájuk során a magyarországi oktatásnak, mestereiknek, az állami tervezőirodákban eltöltött hónapoknak, éveknek? Mi az a „*biztos alap*”, amelyet magukkal vittek, és amelyhez tervezői feladataik alkalmával visszanyúlhattak?

Igaz-e, hogy az adott kultúrára jellemző oktatási módszerek segítségével megszerzett tudás idegen környezetbe kerülve is érezteti hatását, hasznosulni tud? Ilyen és ehhez hasonló kérdésekre kereste a választ az MMA-ösztöndíj keretében megvalósult egyéves kutatás, melynek ezen túl fő célja volt a még élő, külföldre menekült '56-os építészek felkeresése és az általuk elmondottak rögzítése.

A kutatás emiatt jórészt a személyes találkozások vagy telefonbeszélgetések során készített interjúkat, visszaemlékezéseket vette alapul,² melyekben a megkérdezett építészek szakmai munkásságukon kívül szót ejtettek az előzményekről is: a közös műegyetemi múltról és az október 23-i történekekről. Fontos forrást jelentettek továbbá a BME Levéltárában őrzött dokumentumok, a hazai, 1956 előtti szaksajtó, illetve a nemzetközi, 1956 utáni német, svájci, amerikai és egyéb szakirodalom, és természetesen az interjúalanyok által küldött terv- és fotóanyag. Utóbbiak egy része a külföldi korabeli szaksajtóban is megtalálható, ugyanakkor számos eddig sosem publikált, a magyarországi építészszakma és olvasóközönség számára ismeretlen terv került elő.

A külföldön élő '56-os építészek munkásságáról itthon a rendszerváltás környékén lehetett bővebben értesülni Oskó Juditnak és Timon Kálmánnak köszönhetően. Igaz, az 1983-ban, a

Műcsarnokban megrendezett kiállításon egy-egy tablóval már bemutatkozhattak külföldön élő magyar építészek, köztük '56-osok is: Füzési Ferenc, Gábor Lóránt, Halász Imre testvérével, Kálmán Tamás, Salamon István, Schwéger Péter, Simonffy Gyula és Szörényi Egon.³ Papp László, Amerikába menekült '56-os építész pedig az 1980-as évek második felében kezdte el (újra) felvenni a kapcsolatot az Egyesült Államokban letelepedett kollégáival. Ennek eredményeképp született meg az a két tanulmány, melyben számomra '56-os építész is említésre került.⁴ Oskó Judit az *Unokáink is látni fogják* című műsorban készített riportot Papp László, Sas Márton, Krivátsy Ádám, Fecksés Tibor,⁵ Vecsei András és Vecsei Éva, valamint Kálmán Tamás '56-os építészekkel.⁶ Timon Kálmán szerkesztésében két monográfia jelent meg, mely Amerikába menekült '56-os építészekkel foglalkozik, az egyik Papp László, a másik a Halász testvérek által tervezett épületeket ismerteti.⁷

A külföldre menekült '56-os építészek munkásságával kapcsolatos kutatások, amellet, hogy az egyes életpályákat bemutatják, hozzásegíthetnek az 1945–56 közötti magyarországi építészet-oktatásról kialakult kép árnyalásához. Alkalmat adnak az '50-es évek közepére jellemző hazai és külföldi, pl. svájci építészképzés összehasonlítására is, hiszen sokan '56 után a zürichi ETH építészkarán fejezték be tanulmányaikat.⁸ Az egyes életműveket megismerve látható, hogy mekkora veszteség érte a magyar építészszakmát a forradalmat követően, de a történelem során nem ez volt erre az első példa, mert 1944 decemberében is mintegy száz-százharminc⁹ építészhallgató és végzett építész kényszerült politikai okokból külföldre.

1944-ben a nyilas magyar kormány megállapodást kötött a német vezetéssel az anyagi javak és szellemi termékek Németországba történő szállításáról.¹⁰ Ennek keretében került sor a harmad- és negyedéves mérnök- és orvostanhallgatók „*kimenekítésére*”, hogy nagyobb eséllyel fejezhessék be tanulmányaikat. Egyes elképzelések szerint a cél tulajdonképpen az lehetett, hogy majd a háborút követően hasznosítsák a fiatalok szakmai tudását és bevonják őket az újjáépítésbe.¹¹ A kitelepítést hivatalosan csak a katonaságon keresztül lehetett megvalósítani: a '44 decemberében kiküldött SAS-behívók a felsőbb éves műegyetemi építészhallgatók sorsát is megpecsételték. Aki ellenszegült, katonaszökevénynek számított és a legkegyetlenebb megtorlások elé nézett.

Az építészhallgatók mintegy két éven át tartó vándorlásáról és a Dán Vöröskereszt által támogatott dániai tartózkodásáról Palasik Mária könyvében¹² és több visszaemlékezésben¹³ olvashatunk, például Bartha Tibor írásában, aki az érintett hallgatók és oktatók, valamint a családtagok nevét egyaránt feljegyezte. Közülük negyvenhatan végül Nyugat-Európában, illetve Amerikában telepedtek le. Bartha Tibor, Simonffy Gyula és Poroszlay István ugyan visszajöttek Magyarországra, hogy megszerezzék diplomájukat, de 1956-ban, a forradalmat követően végleg elhagyták szülőföldjüket.¹⁴ Bartha és dán felesége korábban nem kaptak engedélyt a kiutazásra, így az október 23-i eseményeket használták fel arra, hogy Dániába költözhessenek.¹⁵

Az ún. „*dániások*” több mint fele visszatért tehát a háború után Magyarországra, ahol nagy szerepet játszottak a skandináv építészet elterjesztésében, és a szocreál sajátos válfájának kialakításában, melyet az északi építészetet idéző megoldások jellemeztek.¹⁶ Az '56-os építészek közül viszont csak kevesen tértek vissza szülőföldjükre, ők is jórészt a rendszerváltozást követően, így a magyar építészetre nem különösebben lehettek hatással, de segítséggel külföldön gyakorlatot szerzett fiatal magyar építészeket keresztül már igen. A Papp László által szervezett csereprogram résztvevői – Fazakas György, Solta József,¹⁷ Nagy Tamás, Noll Tamás, Mikó László, Szász László, Annus Ferenc, Paulin Pál, Schüller Ferenc – 1989 környékén töltöttek néhány évet amerikai vagy amerikai magyar építészirodákban – így Papp László és Németi Ede '56-os építészknél. A kint – elsősorban a munkaszervezés terén – szerzett tapasztalataikat a változó politikai környezetnek köszönhetően itthon gyorsan kamatoztatni tudták.

A csereprogram résztvevői számára rengeteg újdonságot jelentett az amerikai építészettel való közvetlen találkozás és főként az ottani tervezőirodák felépítésével és működésével való ismerkedés. Ez az újdonságérzet sokkal erőteljesebb lehetett 1956-ban, hiszen Magyarországon a fordulat évét követően a nyugati világot igyekeztek szinte teljesen elzárni a szocialista országokban élőkötől. Az építészhallgatók – főként az 1951-es építészeti vita és építészkongresszus után – a Műegyetemen nem értesülhettek a nyugati építészet új irányairól, nem tarthatták követendőnek a szocialista vezetés által „*imperialistának*” nevezett szemléletet, hanem csak a Szovjetunió által elismert hivatalos stílusban, a szocialista realizmus stílusában tervezhettek. Ennek ellenére egyes ok-

tatók igyekeztek mindent megtenni azért, hogy a hallgatók fogékonnyá váljanak a nyugati építészeti tendenciák megismerésére. Ebben nyújtottak segítséget az egyetemi könyvtárban megtalálható külföldi folyóiratok, ezt a célt szolgálhatták a negatív példaként – de mégiscsak – bemutatott alkotások, mint Frank Lloyd Wright *Vízesésháza*. Vagy ilyenek voltak Weichinger Károly professzor, a Középülettervezési Tanszék vezetőjének titokban, kisszámú és megbízható hallgatóság előtt tartott előadásai, melyeken reprodukciók segítségével hívta fel a figyelmet a modern építészetre.¹⁸ A tanári kar egy része a szocreál idején is a modern építészet híve maradt, hiába tettek eredményeket a kötelező stílusnak állami tervezőirodai munkáik és a hallgatóknak kiadott tervezési feladatok alkalmával.

Egyes hallgatók hasonlóképp viszonyultak a kötelező stílushoz: volt, aki két tervet készített párhuzamosan, egyet a beadásra a szocreál stílusában, egyet pedig a modern építészeti elveket követve, utóbbit természetesen titokban és csak saját felhasználásra.¹⁹ Más a tervezési feladatok alkalmával tulajdonképpen modern épületet tervezett, melyet végül ellátott a kötelező, szocreálra jellemző díszítmenyekkel. Ezt a homlokzatdíszítés terén szerzett gyakorlatot Szörényi Egon '56-os építész később, egyik első amerikai munkahelyén is alkalmazni tudta, ahol egy alaprajzra és metszetre általában 10-15 homlokzatvariációt kellett készítenie, elsősorban a díszítésből kiindulva.²⁰

Az '56-os építészeket a korszak jeles oktatói, így Weichinger Károly, Csonka Pál, Bardon Alfréd, Rados Jenő tanították, akiknek köszönhetően biztos tudást szereztek mind a tervezés, a statika, a rajz és ábrázoló geometria, mind az építészettörténet terén. Ezt az alapot felhasználva külföldön – az első munkahelyeiken vagy a kinti egyetemeken –, a nyelvi nehézségek ellenére is hamar megértették magukat az építészet nyelvén, a rajzban.

A műegyetemi évek során tapasztaltaknak és a „*neveltetésüktől fogva*” modernista oktatóknak köszönhetően az '56-ban külföldre kényszerült magyar építészek számára magától értetődő volt a modern építészeti irányzatokhoz való csatlakozás – gyakorlatilag ott folytatták, ahol ők maguk vagy mestereik abbahagyták az 1951-es építészkongresszust megelőzően.

A megkérdőzött '56-os építészek jelentős része pályája elején, az '50-es, '60-as években a strukturalizmust, az új brutalizmust és a második világháború előtti nemzetközi modern irányzat

1. kép Makettfotó, Lausanne-i óvoda és napközi, tervező: Frédéric Brugger, Guth Ferenc, 1966 (Guth Ferentől)

folytatását tartotta megfelelőnek egy-egy építészeti probléma megoldására. Ennek alátámasztására következzen néhány példa, mely az egyéves kutatás során összegyűjtött változatos anyagnak csupán töredéke, de annál fontosabb, hiszen nemzetközi viszonylatban is erőteljes tervekről, koncepciókról beszélhetünk.

Guth Ferenc (Budapest, 1933–)²¹ és *Hajnos Miklós* (Budapest, 1936–)²² '56-ot követően a zürichi ETH építészkarán fejezték be a Műegyetemen félbehagyott tanulmányaikat. Korai – '60-as évekbeli – munkáikat főként a strukturalizmus irányzatához való kapcsolódás jellemzi. A Lausanne-ban élő Guth Ferenc Frédéric Brugger svájci építéssel közösen indult egy, a városban emelt óvoda és napközi tervezésére kiírt pályázaton 1966-ban, melyen első díjban részesültek. Az eredetileg 72 férőhelyes épületet a 2000-es évek elején regionális jelentőségű műemlékké nyilvánították,²³ így remélhetőleg még sokáig tudja közvetíteni a '60-as évekre jellemző szellemiséget, építészeti törekvéseket (1. kép).

A nagy területen húzódó, kétszintes, kis egységekből álló együttes Aldo van Eyck híres alkotását, az 1960-ban felépített amszterdami árvaház épületét juttathatja eszünkbe. A holland építész a CIAM tagjaként, majd a TEAM X egyik alapítójaként határozott véleményt formált a háború utáni internacionális, az emberi tényezőt figyelmen kívül hagyó építészetről; az árvaház tervezésekor nyílt elsőként lehetősége arra, hogy a gyakorlatba ültesse át elméleteit. Az építész a tervezés során a terek közti hierarchia eltörlésére, egy decentralizált „kisváros” kialakítására tett kísérletet azáltal, hogy az egységek mindössze kétféle típusból épülnek fel: a kisebbek lakóhelyiségeként, a nagyobbak közösségi tereként funkcionálnak. Az egységeket – melyek négy oszlopból és az ezekre támaszkodó, előre gyártott, domború, közepén felülvilágítóval megnyitott betonelemekből állnak – négyzetes raszterhálón, két átló mentén helyezte el, és közben tekintettel volt arra is, hogy egyenlő mennyiségű negatív és pozitív teret hozzon létre a területen belül.²⁴ A belső te-

2. kép Játsszóterem és ebédlő, Lausanne-i óvoda és napközi, tervező: Frédéric Brugger, Guth Ferenc, 1966 (Guth Ferentől)

rekhez így ugyanakkora alapterületű külső tér csatlakozik.

Guth Ferencék épülete az árvaháznál jóval kisebb léptékű és talán kevésbé szigorúan szerkesztett, de a házszerű, felülvilágító egységeket és a külső-belső terek harmonikus arányát ez esetben is megfigyelhetjük. 4 x 2 db „ház” ad otthont a különböző korú gyerekeknek. Ezek az egységek kelet-nyugati tájolásúak, míg a két középre helyezett, valamivel nagyobb egység – az egymásba nyitható játszóterem és ebédlő – észak-déli irányban húzódik. A terep lejtése következtében egyes helyiségek, mint a pince és a kazánház a föld alatt létesültek. A kis, ház formájú épületrészekből álló felépítés egyfelől a programkiírással magyarázható, vagyis hogy négy korosztály eltérő – de valójában sokban nem különböző – igényeinek kellett megfelelni, másfe-

lől pedig azzal, hogy a tervezők olyan léptéket szerettek volna megadni a belső terek esetében, amely az óvodás gyerekek számára is befogadható, könnyen értelmezhető²⁵ (2. kép).

Az épület bővítésére nem került sor – valószínűleg helyhiány miatt nem is lett volna rá lehetőség –, nem úgy, mint a Hajnos Miklós által tervezett, szintén a strukturalizmus jegyében született Hannoveri Pedagógiai Főiskola hildesheimi épülete esetében, ahol az együttest később új épületrészekkel egészítették ki. A bővíthetőség ugyanis a strukturalista építészet egyik alapfeltétele. Az irányzat követői arra törekedtek, hogy a tereknek ne csak használatokat, hanem struktúrát is adjanak, hogy tulajdonképpen egy élő organizmust hozzanak létre, melynek a növekedés és a változás természetes velejárója. Ennek megvalósítására a kisebb-nagyobb, akár teljesen azonos

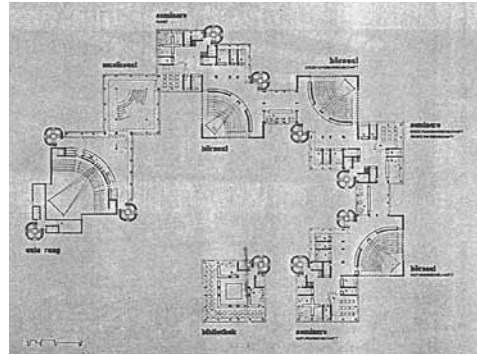
formai kialakítású egységekből való építkezést tartották alkalmasnak, amihez az előképet a „*primitív*” népek építészetében találták meg. A strukturalizmus elterjedését az építészetben az 1959-es otterlöi építészkongresszus alapozta meg, amelyen az irányzat úttörői, Louis Kahn, Kenzo Tange és a TEAM X tagjai közül Candilis, Woods, a Smithson házaspár, Bakema és van Eyck is részt vettek.²⁶

Hajnos Miklós '60-as évekbeli építésze szemponyjából leginkább Louis Kahn tekinthető példaképnek, aki a bővíthető struktúra létrehozásán túl egyre tervezte az épületet (törekedett, hogy az ún. kiszolgáló (vizes blokk, lépcsőház, lift, gépészet stb.) és a kiszolgált tereket egymástól elkülönítse, és ezt az eltérő formai kialakítással még inkább egyértelművé tegye. Ebben a szellemben valósult meg például az építés által tervezett Yale egyetem művészeti galériája (1950–54) és a philadelphiai egyetemi épület (1957–64).

Hajnos Miklós a hildesheimi kampusz megtervezésére egy 1962-es németországi tervpályázat elnyerését követően kapott megbízást. Az együttes alapelemei a négyzet alaprajzú tömbök, melyek egyfelől a gyakorlati, másfelől az elméleti oktatásnak biztosítanak helyet. Két-két tömb alkot egy-egy nagyobb egységet, amelyekben egy-egy szakterületnek a helyiségei találhatók meg. Az elméleti oktatás helyszínéül a negyedköríves előadótermek szolgálnak. Ennek a speciális elrendezésnek köszönhetően bárholonnan jó rálátás nyílik a vetítőfelületre/táblára és az előadóra. A lekerekített válaszfalak a belső közlekedők kialakítására is hatással voltak, melyek ezáltal változatos térélményt nyújtanak az épületbe látogatóknak (3. kép).

A függőleges irányú közlekedés négykarú lépcsőkön keresztül bonyolódik, amelyek a tömbök sarkán, „*tüskékkel*” díszített betonhengerbe foglalva kaptak helyet. A kiszolgáló terek ehhez hasonló megformálása jellemzi Louis Kahn fentebb említett, a magyar építés számára előképként szolgáló alkotásait is (4. kép).

A kiszolgáló terek ugyancsak markánsan elkülönítve jelennek meg Hajnos Miklós egyik kisebb léptékű épületén, melyet már Svájcban, Werner Brauen építéssel közösen tervezett (1967–69). A Zürich-Bern közötti autópálya mellett, Kölliken község kijáratánál található autópálya-pihenő kiszolgáló helyiségei ezúttal egy-egy főszozp, illetve hasáb formájú, a homlokzat síkjából kiugró elem mögött helyezkednek el. A belső térben ruhafogasokként, illetve mosdóként használt hasábok és főszozpok tulajdonképpen

3. kép A hildesheimi kampusz alaprajza, tervező: Hajnos Miklós, 1962 – tervpályázat, 1963–64 – megvalósulás (Hajnos Miklóstól)

a karcsú tartóoszlopok vasos „*fejezeteiként*” értelmezhetők. A nem kizárólag funkcionalista kialakítás miatt sok támadás érte az átadás környékén a tervezőt,²⁷ pedig ezek mint kiszolgáló helyiségek leginkább a tartószerkezettel állnak tartalmi és emiatt fizikai összeköttetésben. Kívülről nézve valóban csak formák, de belülről funkciójuk van. Az autópálya-pihenő önmagában is figyelemre méltó, hiszen kétszintes kialakítása miatt eltér a hasonló célt szolgáló épületek többségétől. Le Corbusier elveivel összhangban ez az épület lábakra állított, pillérvázis, szalagablakokkal megnyitott és lapostetővel fedett. A lábakra állítást többek közt az indokolta, hogy így mindenféle reklámtábla nélkül is már messziről érvényesül az épület, hívogatja a felelőtlenül vágyó utasokat.²⁸ Az épületet eredetileg látszó

4. kép A hildesheimi kampusz lépcsőháza, tervező: Hajnos Miklós, 1962 – tervpályázat, 1963–64 – megvalósulás (Hajnos Miklóstól)

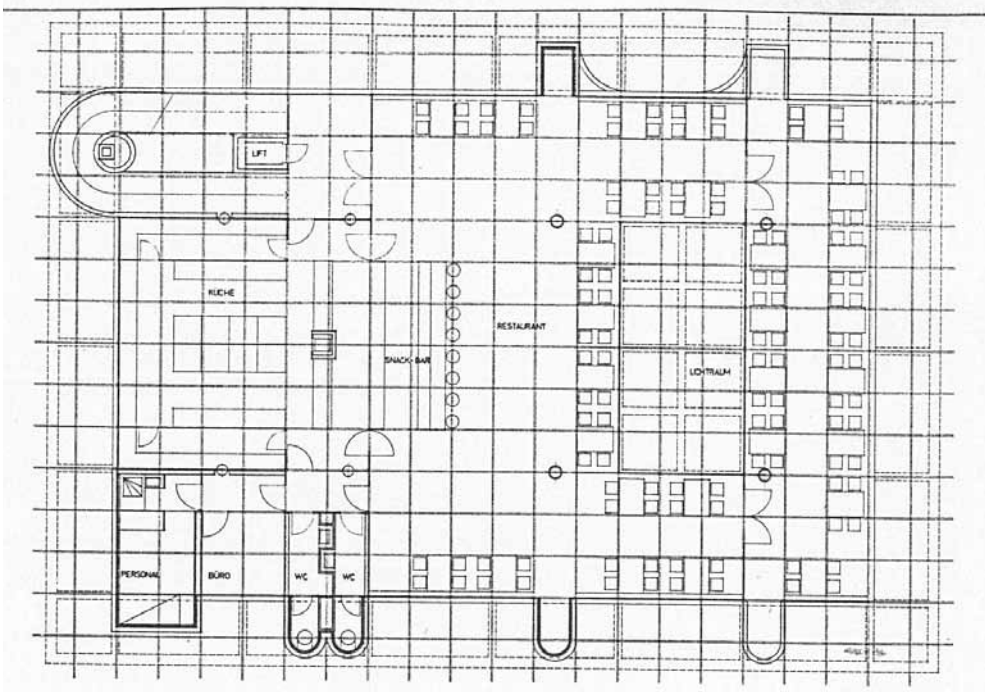
5. kép Köllikeni autópálya-pihenő,
tervező: Hajnos Miklós, Werner Brauen, 1967–69
(Hajnos Miklóstól)

betonelemek burkolták, reklámok és feliratok sem voltak a homlokzaton, egyedül a finom „Restauroute” felirat utalt a funkcióra (5-6. kép).

Hajnos Miklós egyik legjelentősebb alkotása, az aarai központi kórház épülete az egységeket tekintve alapvetően funkcionalista, de ha az egész komplexum tervét nézzük, akkor teljesen strukturalista elveken alapszik. Az 1968-ban kiírt pályázaton a résztvevőknek a több ütemben

kivitelezendő bővítést is meg kellett tervezniük, de az 1970-es években bekövetkezett olajválság miatt végül csak az első ütem valósult meg, tehát a struktúra egyetlen egysége.²⁹ A megépült és a tervezett egységek egyaránt két fő részből állnak, a téglalap alaprajzú, belső udvaros, háromemeletes ún. diagnosztikai leányból és az ennek egyik szárnyára helyezett ötemeletes hotelépületből. A bővítés során leginkább az egyes egységekhez tartozó hotelépület elhelyezésével lehetett volna variálni, az alsó szintek ugyanis mindegyik beépítési koncepció szerint egy nagy összefüggő zónát alkottak volna, amelyben a különböző szakterületek egymástól elválasztva, mégis összeköttetésben kaptak volna helyet (7. kép).

A strukturalizmus a kórházépület egységeinek esetében teljes mértékben nem valósulhatott meg, hiszen a hotelépületben a ki- és bemeneti ellátórendszer (Ver- und Entsorgung) központosítása miatt minél kevesebb függőleges irányú tengelyre kellett felfűzni az egyes ápolási egységeket, az elrendezés ebből fakadóan szintenként ismétlődik. A diagnosztikai leányban pedig fon-

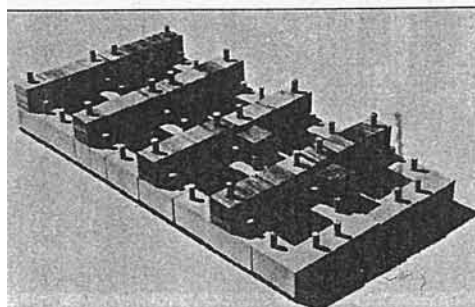
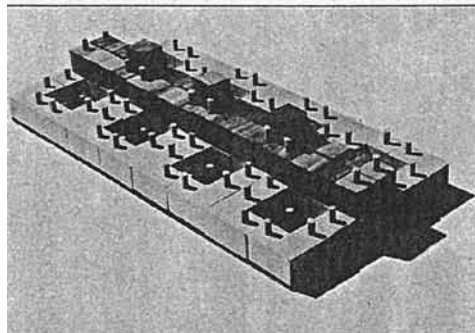
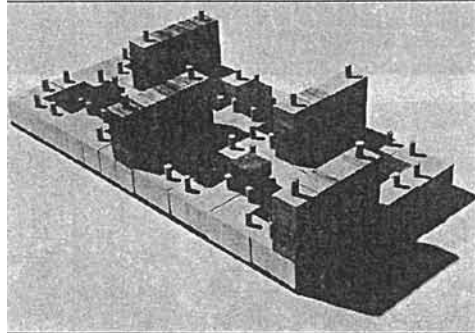
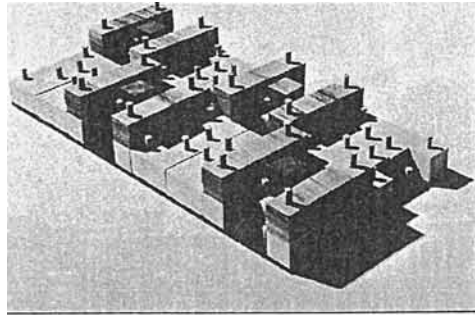

6. kép A köllikeni autópálya-pihenő alaprajza, tervező: Hajnos Miklós, Werner Brauen, 1967–69
(Hajnos Miklóstól)

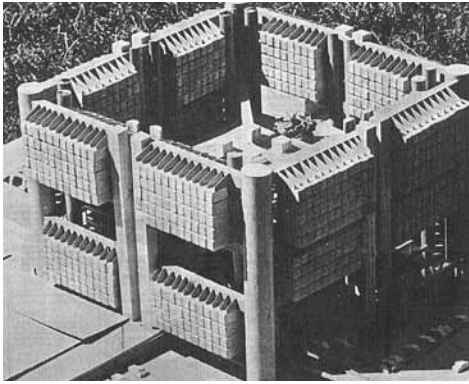
tos volt, hogy a tervezők megteremtsék a belső tér flexibilitását, lehetővé tegyék a későbbiekben a funkciók felelserélhetőségét.

Igazi megastruktúra lett volna az az épület, ha megvalósul, amelyet Hajnos Miklós Höggerbergbe, az ETH diákothona számára tervezett egy 1968-as tervpályázat alkalmával. Höggerberg Zürich külső részén fekszik, így nem jöhetett szóba a kollégiumok esetében kívánatos közvetlen kapcsolat a városközponttal. Emiatt a magyar építész arra törekedett, hogy a vidéki tájban elterülő épületen belül teremtsen meg azt a városias környezetet, amely minden diák és látogató számára vonzó lehet³⁰ (8. kép).

A diákothon tulajdonképpen egy hatalmas kocka, amely két részre osztható: a diákok lakóegységeit, ún. celláit magába foglaló falakra és a belső magra, amelyben a különféle közösségi terek találhatók a városokra jellemző zsúfolt beépítésben. A külső merev formába zárt organikus világ közvetlen előképét a szobrászatban találták meg az építészek: Bernhard Luginbühl egyik szobrát ültették át az építészet nyelvére.³¹ A lakószinteket az épület falában összesen 12 db zárt közlekedőtornyos köti össze egymással. A négy sarkon található, hengerbe zárt háromkarú lépcső Louis Kahn megoldását idézi, amelyet a Yale Egyetem művészeti galériájában alkalmazott az '50-es évek első felében. A diákothon terve Kahn egy másik épülettervével is összefüggésbe hozható: a Philadelphiába 1956-ban tervezett ún. dokk-együttesel. Ez a kör alaprajzú épület tulajdonképpen egy iroda és lakóházakkal körbevett hatalmas parkolóház.³² A tizennyolc szintes háztömbökhöz egy-egy magasabbról nyúló, hasáb formájú közlekedőtornyos tartozik. A lakó- és irodaegységek nem záródnak be teljesen a körív mentén, ahogy a Hajnos Miklós által tervezett „erődítmény” sem teljesen zárt, a cellasorok közt már messziről felsejlik a magban megbúvó kisváros körvonala. Kahn 1500 gépkocsi számára tervezett megastruktúrájánál Hajnos Miklós kollégiumterve kisebb léptékű, emiatt és jól átgondolt közlekedőrendszerre, valamint sűrű, de játékos beépítése miatt humánusabb épített környezetet teremt. A diákközpont pályázatának első három díjazottja ezzel szemben nagy területen elnyúló, sok tömbből álló épületegyüttest tervezett.³³ A magyar építész 4. díjjal jutalmazott terve vélhetőleg ideológiai okokból sem lett volna megvalósítható, hiszen az erőt sugárzó épület a hallgatóság számára talán túlzott öntudatot adott volna, nem beszélve arról, hogy ekkor zajlottak az európai diáklázadások.

7. kép Beépítési javaslatok, Kantonsspital, Araau, tervező: Hajnos Miklós, 1968–78 (Hajnos Miklóstól)

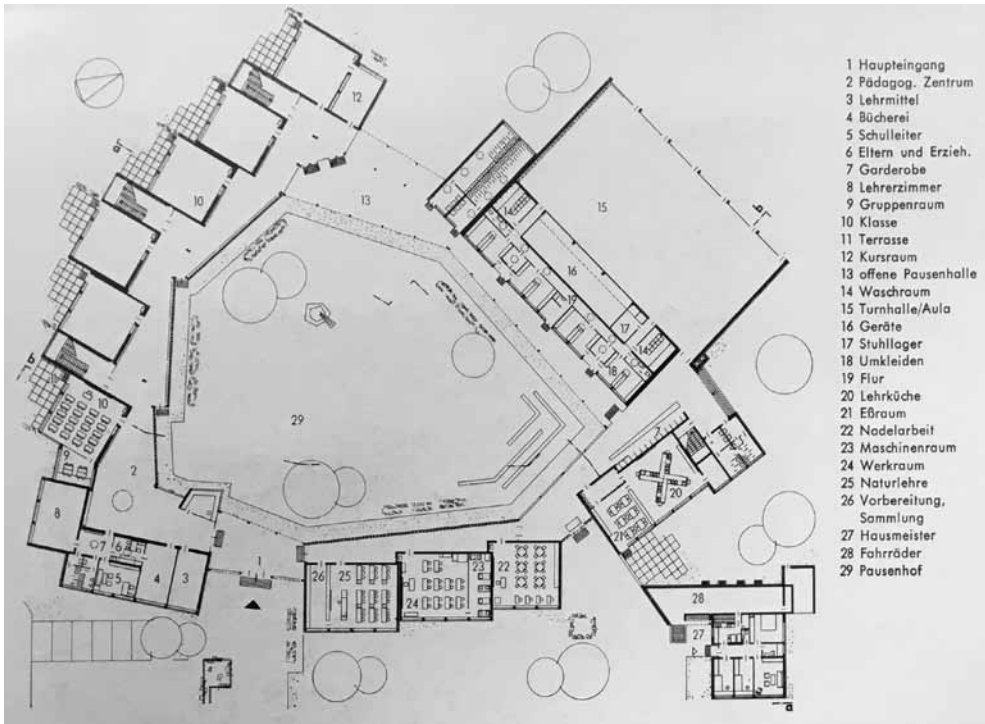
8. kép Makettfotó, diákotthon, Höggerberg, tervező: Hajnos Miklós, 1968 (Hajnos Miklóstól)

A höggerbergi tervre közvetve minden bizonnyal a korszak japán építészete is hatással volt. 1966-ban épült fel a Yamanashi Sajtó-, Rádió- és TV-székház Kenzo Tange tervei szerint.

A később bővített épületben 16 db vasbeton hengeren keresztül zajlik a függőleges irányú közlekedés, és ezek az épületrészek foglalják magukba a gépészetet és a vizes helyiségeket is.³⁴ Az oszlopok egyben tartószerkezetként funkcionálnak, akárcsak a kollégiumi épület esetében, ami lehetővé teszi a befüggesztett terek, cellák szabad alakíthatóságát.

Hajnos Miklóst elsősorban az ETH-n töltött időszak fordította a strukturalizmus felé, nagy hatással volt rá ugyanis az az egy-két év, amit Albert Steiner professzor irodájában töltött el gyakornokként, mely során megtapasztalta, hogy nem feltétlenül vezet jóra, ha az építész – mint maga Steiner – művészi szoborként, a változtatásokat, későbbi programmódosításokat nehezen viselő egységként tekint a tervezett épületre.³⁵

Szörényi Egon, Németországban élő '56-os építész Hajnossal ellentétben a struktúra helyett a funkciót helyezte előtérbe. Arra törekedett, hogy a különböző funkciókat magukba foglaló épületrészek jellegzetes formai kialakítást kapjanak, már messziről könnyen felismerhetők, megkü-

9. kép A Buderich-i iskola alaprajza, tervező: SWP iroda, 1965 (Szörényi Egontól)

lönbözteshetők legyenek. A formaalakítás ugyanakkor a tervező szándéka szerint nem öncélú, hanem levezethető az adott funkcióból. Ezen formák együtteséből, kölcsönhatásából épül fel aztán a teljes kompozíció vagy, ahogy az építész fogalmaz: „...a funkciókból lehet tömeget alkotni, és a tömegek egymásra hatásából, egymással való kapcsolatából – mind színben, mind formában – jön létre az épület.”³⁶

Szörényi Egon (Budapest, 1932–, diploma: 1956/745) ’56 után, egy viszonylag rövid amerikai tartózkodást követően telepedett le Németországban, Düsseldorfban. Eleinte tervpályázatok készítésében vett részt egy német tervezőirodában, emellett kezdett foglalkozni 1965-ben a бүдерichi iskola (Meerbusch) tervezésére kiírt pályázattal. A szükséges engedélyek hiányában nem adhatta be egyedül a tervanyagot, így irodai kolléganője, Ingeborg Werner segítségével az építésznoédesapjának neve alatt együtt indultak az iskolapályázaton, melyen végül első díjat nyertek. Ezt követően hozták létre saját irodájukat, amelybe egy harmadik építész, Ingo Praun is bevontak, aki elsősorban a kiviteli tervek elkészítéséért felelt. Az iroda így kapta az SWP – Szörényi, Werner, Praun nevet.

A бүдерichi iskola különböző épületei egy központi udvar körül csoportosulnak. „...Szerettem volna létrehozni a gyerekek számára egy saját kis birodalmat, egy belső udvart, ahová kijöhetnek az osztálytermekből. Ezzel megkíméltem a környezetet a gyerekszívtől, de megadtam a lehetőséget arra is, hogy a gyerekek identifikálják magukat. A belső udvaron szabadon mozoghatnak.” – írja Szörényi Egon visszaemlékezésében³⁷ (9. kép).

Az udvar mentén elhelyezett épületrészek a szerkezetet és az anyaghasználatot tekintve egységes kialakításúak: vasbeton szerkezetből és előre gyártott vasbeton elemekből állnak. A 18 x 33 méter alapterületű tornacsarnokot teljes egészében előre gyártott elemek alkotják.

A négyzetes alaprajzú osztálytermeket magába foglaló, lépcsőzetes, hosszan elnyúló épületrész délnyugat felől határolja a szabálytalan udvart. A pályázati kiírásban szereplő délnyugati tájolás miatt a tervezők az osztálytermeket elfordították a belső udvartól és az utcától, így ezek nagyméretű ablakai a csendes vidéki tájra néznek. Minden földszinti osztályteremhez tartozik egy szélvédett terasz, így jó idő esetén a tanórákat a szabadban is meg lehet tartani. Az udvari homlokzat meglehetősen zárt, csak két nagyméretű ablakfelület tagolja, melyek mögött kis alapterü-

letű csoportosobák találhatók – ezek egy-egy kisebb csoport külön foglalkoztatására adnak lehetőséget, miközben közvetlen összeköttetésben állnak az adott tanteremmel. A látványos „építészeti jellel”, egy álló hasáb formájú felépítménnyel ellátott tornaterem egyben díszteremként is funkcionál, amely az esti órákban külön bejáraton keresztül közelíthető meg a rendezvények résztvevői számára. A főbejárat, a tornaterem külön bejárata és a biciklitároló is szemmel tartható a házmasterlakásból, amely közvetlenül a tároló mellett kapott helyet. A tornateremhez jobb oldalról csatlakozó épületrészben a tanulókonyha és az étkező található. A főbejárat jobb oldalán – az utca felől nézve – pedig kézimunka szoba és speciális tanulótermek sorakoznak. A különböző épületrészek között a belső udvarban fedett-nyitott folyosó teremti meg az összeköttetést, mely egyben az udvar alaprajzát is kijelöli. Az együttesnek az udvari padok, virágládák és ivókutak is részét képezik, melyek szintén az építészek tervei szerint létesültek³⁸ (10-11. kép).

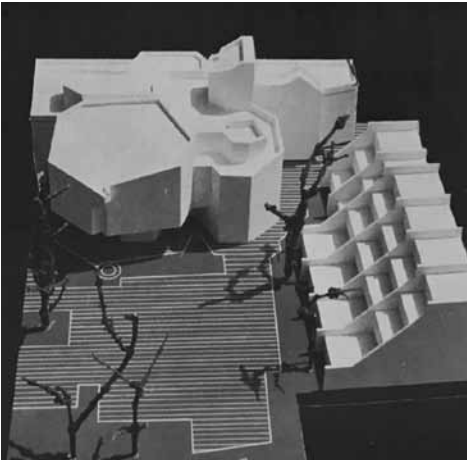
A telken hosszan elterülő iskolaépületek már az 1920-as években megjelentek az országban, ilyen volt Hannes Meyer nagyhatású iskolája Bernauban, Berlin mellett (1928–30). A program sokrétű volt: tantermek, közösségi helyiségek és tornaterem tervezésén kívül nevelői lakások és tanuló lakó- és hálótermek tervezését is előírta. Meyer élő organizmusként tekintett a tó partjának vonalát követő épületre. Az iskolát az egyes funkciók szerint osztotta fel külön egységekre, melyek sajátos külső formával rendelkeznek, így könnyen azonosíthatók. Az egységek összeköttetésben állnak, de egymástól lépcsőzetesen eltolva épültek.³⁹ A kialakítás differenciálása Szörényi Egon iskolaépületeire is jellemző, de itt a szigorú rendet – az épületegységek derékszögben való kapcsolódását – könnyed elrendezés váltja fel.

A бүдерichi épülethez hasonlóan belső udvar köré csoportosuló, különálló egységekből felépülő, a zárt tömegeket lépcsőzetesen megbontó, nyersbeton felületeket (is) alkalmazó iskolaépületek az 1950-es évektől kezdődően egyre nagyobb számban épültek Németország-szerte. Többek közt Günter Wilhelm és Johannes Krahn német építészek is olyan iskolaépületeket terveztek, amelyek különálló vagy egymás mellé sorolt egységekből állnak. A gänsbergeni (Stuttgart-Zuffenhausen, 1952–53) iskolacsoport egyszerre több iskolát foglal magába, a különálló egy- vagy többszintes épületek közt pázsitos udvar teremti meg a kapcsolatot. Krahn saarburgi francia iskolájában (1953–53) ezzel szemben a kilenc egy-

10-11. kép A Büderich-i iskola homlokzatai, tervező: SWP iroda, 1965 (Szörényi Egontól)

emeletes osztálytermet fedett folyosó köti össze.⁴⁰ Szörényi Egon nevéhez a büderichi iskolán kívül számos iskolaegyüttes tervezése fűződik, melyek szinte kivétel nélkül udvar vagy udvarok köré épültek, lapostetősek, vasbeton szerkezetűek, a homlokzataikat előre gyártott látszóbeton elemek alkotják, és amelyekben a funkciók – az épületrészek formáját tekintve is – jól elkülöníthetően sorakoznak egymás mellett és mögött. A kerkeni (1970–73) és a wickrathi (1967–71) felső tagozata-

12. kép Maktettfotó, BDA központ, Köln, tervező: SWP, 1970 (Szörényi Egontól)

tos iskolák esetében a meglévő épületek iskola-komplexummá bővítése volt a feladat.

Az SWP iroda nemcsak lakóépületek és iskolaépületek tervpályázatán indult, hanem terveztek időszotthont, egészségügyi intézményt, kulturális központot, városházat és községházat, ipari épületet. Ezek közül az egyik legjelentősebb feladat a Bund Deutscher Architekten (BDA), a Német Építészszövetség számára Kölnbe tervezett új központi épületre kiírt tervpályázat volt (1970). Az iroda 2. díjat kapott, első helyezést nem osztott ki a zsűri. A pályázati kiírás egyik sarkalatos pontját képezte, hogy a meglévő épület klasszicista homlokzatát és pinchehelyiségeit meg kell őrizni. Szörényi Egon a homlokzat megtartásán túl az egész meglévő épület hasznosítása mellett döntött, így a műemlékvédelemmel foglalkozó szakemberek emiatt is az ő tervük mellett foglaltak állást. A BDA-központ irodahe-lyiségeket, könyvtárat és adattárat, üléstermet, tárgyalókat, éttermet konyhával, mélygarázst, lakóegységeket és üzleteket is magába foglal. A klasszicista házhoz az udvar felől három jellegzetes formájú épületrész csatlakozik. A nagyobbik sokszögletű, ferde tetővel záródó, részben lábakra állított tömbben az előadóterem kapott helyet az első emeleten. Az ehhez csatlakozó, szintén sokszög alaprajzú tömeg tetőteraszban végződik, ahová rámpa vezet fel. A legmagasabb, toronyszerű egység pedig a liftet rejtj magába (12. kép).

Az elmenekült '56-os építészek jelentős része nem Európát, hanem a tengerentúli Amerikát választotta új otthonául. Voltak, akik az ottani építészet és az új lehetőségek miatt döntöttek a kontinens mellett, de sokak számára csak az volt a cél, hogy minél messzebbre kerüljenek a Szovjetuniótól. Azok, akik nem számíthattak rokonok vagy barátok támogatására, napokat, heteket töltöttek a menekülttáborban Amerika keleti partján. *Gábor Lóránt* (Zsitvay Gábor Lóránt, Budapest, 1933–2005, diploma: 1954/178) építész a

13. kép Phoenix Elks Park, Phoenix, Arizona, tervező: Gábor Lóránt, 1966 (Jan Loranttól)

szerencsésebbek közé tartozott, ő ugyanis – testvére családjának segítségével⁴¹ – egyenesen a híres építészről, Frank Lloyd Wright-tól kapott meghívást az Államokba.

A mester akkoriban már a 90. életévében járt, munkássága ennek ellenére befolyással lehetett a fiatal magyar építészre – egyes terveiből legalábbis erre következtethetünk. Wright stílusához elsősorban a természetes anyaghasználat, és bizonyos formai megoldások kötik Gábor Lóránt épületeit. A tömör téglafalak és az ezeket határoló, világos színű vízszintes sávok kettőssége például a magyar építész által 1966-ban tervezett Phoenix Elks Park épületén is megfigyelhető.

A természetes anyagok az épületbelső kialakításában szintén fontos szerepet kaptak, megjelennek többek közt a felülvilágítóval ellátott lobbyban. Ez a tér a Wright-féle lakásbelsők ünnepelességét idézi, ami elsősorban a felülvilágítókon beszűrődő fény játékának és a lépcsőzetesen visszaugratott födémnek köszönhető (13. kép).

A Phoenix Elks Park családi kikapcsolódást szolgáló épületének homlokzatán a vízszintes mellett a függőleges irányú tagolás is hangsúlyosan van jelen: a passzív napvédelemmel magyarázható keskeny nyílászárókat jórészt vertikális, a fal síkjából előreugró keretek zárják körül.

Ezekhez hasonló építészeti „jeleket” későbbi megbízásai alkalmával is használt a magyar építész, sőt házaain megjelentek a valódi, tájékoztató szolgáló grafikai jelek és a feliratok is, így pl. a South Mountain High School 1974-ben ki-vitelezett bővítésén (IMC).

Az 1967-ben Sun Citybe tervezett templom épületén ugyancsak a természetes anyagoké a főszerep: a bézs és a zöld szín árnyalataiban pompázó kőburkolattal ellátott falakra alacsony hajlásszögű, cseréppel borított nyeregtető került (14. kép).

Szintén Wright építészetével, mégpedig az SC Johnson (1936–44) épületegyüttesével hozható párhuzamba a Seattle Opportunities Industrialization Center (SOIC, 1974–82) formaalakítása. Míg Wright sokemeletes, a sarkokon lekerekített épületén a téglá, az átlátszó üvegelemek és a keskeny kőburkolat váltakozása osztja sávokra a homlokzatot, addig a SOIC hatemeletes komplexumán a sávozottság a fényes fehér burkolatnak, a tükröződő szalagablakoknak és a sötét csíkként érvényesülő bemélyedéseknek köszönhető. Három fő részből áll a Seattle pangó belvárosában emelt együttes: a déli szárny főként üzleteknek ad helyet, a középső, visszaugratott részben a közlekedőfolyosók találhatók, az északi szárny pedig a tantermeket és az irodákat fog-

14. kép Templom a Keresztény Tudomány Egyháza számára, Sun City, Arizona, tervező: Gábor Lóránt, 1967 (Jan Loranttól)

lalja magába.⁴² A SOIC külső és belső falfelületein is megtalálhatjuk a nagyméretű grafikai elemeket, a számokat, feliratokat (15. kép).

Gábor Lóránt a '60-as években az USA-ban addigra hagyományossá vált Wright-féle préri

stíluson keresztül kapcsolódott be Arizona állam építészeti vérkeringésébe, ezzel szemben a Kana-dában letelepedő *Vecsei Éva*, lánykori nevén *Holló Éva* (Bécs, 1930–, diploma: 1952/979) egy teljesen új irányzatot, az új brutalizmust tartotta

15. kép SOIC, Seattle, Washington, tervező: Gábor Lóránt, 1974–82 (Jan Loranttól)

alkalmasnak arra, hogy építészeti karrierjét a stílusirányzathoz csatlakozva Montrealban elindítsa. Pontosabban újrakezdje, hiszen 1956 előtt már jelentős tervezői feladatokat kapott Magyarországon.

A *Magyar Építőművészet* c. folyóiratban rendszeresen jelentek meg publikációk a műegyetemi tanszékeken és állami tervezőirodákban dolgozó, valamint a felsőbb éves építészhallgatók munkáiról, tervpályázatokra benyújtott anyagairól. Holló Éva Kiss Tibor tanszékének munkatársaként indult a Műegyetem területrendezésének pályázatán 1954-ben,⁴³ nevéhez fűződik a tatabányai lakótelep megtervezése,⁴⁴ és részt vett 1955-ben Budapesten a lágymányosi lakótelep nagyszabású beépítési javaslatának elkészítésében.⁴⁵ A magyar építész szakmában tehát ismert volt az építésznő neve az 1950-es években. Ezzel szemben, a szocialista uralom alatt álló országokhoz képest jóval nehezebb volt az építésznők helyzete például Kanadában, ahol még az '50-es, '60-as években sem volt elfogadott, ha egy nő tervező építészként dolgozott.

Annamarie Adams építészettörténész részletesen foglalkozik a kérdéssel a kanadai építésznők helyzetét vizsgálva a „*Designing Women*”: *Gender and the Architectural Profession* c., Peta Tancreddelel közösen írt könyvében.⁴⁶ Írásában külön kiemeli azokat az építésznőket, köztük Vecsei Évát, akik az előítéletek ellenére jelentős szerepet játszottak Quebec tartományban a modern építészet elterjesztésében, és akik szakmai tapasztalataikat elsősorban magasházak, középületek és irodaházak tervezésében szerezték. Számos nagy montreali építkezés nyújtott lehetőséget számukra a szakma gyakorlására, mely építkezések jórészt az 1967-es montreali világkiállításához (Expo 67) kapcsolódtak.⁴⁷ A munkálatok egyik fontos állomása volt a Place Bonaventura építése. A jelentős közlekedési csomópontként is működő épületegyüttest az ARCOP (Architects in Cooperative Partnership) & Associates építész cég tervezte 1962–66 között. Az ARCOP-nál dolgozó építésznők közül Vecsei Éva kapta a legnagyobb feladatot a tervezésben a cég vezető partnere, Raymond Affleck mellett, és talán az ő karrierjére volt a legnagyobb hatással az épület szakmai és nem szakmai körökben egyaránt kiváltott sikere.⁴⁸ A hatalmas építkezésről szóló tudósításokban mindig utaltak Vecsei nő voltára, amit ő kifejezetten nehezményezett. A *Montreal Star*nak 1965 nyarán adott interjújában a következőket nyilatkozta: „*Kérem, ne azok közé a nők közé soroljanak be, akik kis rózsaszín színfoltokkal szórják tele a világot...*

*Az egyformaságon és ismétlésen alapuló otthontervezés nem különösebben foglalkoztat. A hatalmas, masszív struktúrák érdekelnek, amelyek lehetővé teszik az egyéni kifejezőmódot és a problémák összetett megoldását.*⁴⁹ Az állandó támadások és megkülönböztetések eredményeképp az volt a legfőbb célja, hogy megmutassa a világnak, hogy nagyon is erőteljes építész. Ez a hozzáállás épületeinek stílusára is hatással volt, emiatt érezhette közel az új brutalizmus irányzatát saját építészetéhez,⁵⁰ ami a Place Bonaventurára is jellemző. Az épületegyüttes akkoriban az egyik legnagyobb volt a világon: 6 hektáron terül el, majdnem 100 ezer m² bérbé adható és kb. 10 ezer m² irodahelyiséget foglal magába. Új volt, drága (80 millió dollár), masszív, többfunkciós és óriási hatással volt Montreal várostervzésére.⁵¹ Föld alatti parkolók, egy kétemeletes bevásárlóközpont, kiállítási csarnok és az épület tetjén egy 450 szobás hotel is tartozik a komplexumhoz. A szokatlanul nagy programmal eleinte nem tudtak mit kezdeni az építészek, aztán arra jutottak, hogy akkora az épület, mint egy önálló városrész, emiatt az a legjobb, ha az egész város mozaikját nyújtja a használók számára. A szerkesztő megválasztását külső körülmény is befolyásolta: a világkiállítás miatt ugyanis is le voltak terhelve az előregyártással foglalkozó üzemek, így helyben öntött betonnal tudtak csak dolgozni, ami önmagában is nehéz szerkezetet eredményezett.

Az új brutalizmus első hirdetői az angliai Alison és Peter Smithon építészek voltak,⁵² de a Place Bonaventura inkább az irányzat Amerikában elterjedő változatához köthető: Paul Rudolf (Yale Egyetem építészeti és művészeti fakultás, 1958–63), Ulrich Franzen (Közgazdasági Egyetem, Ithaka, USA, 1968), illetve I. M. Pei (National Center for Atmospheric Research, Colorado 1966–67) zárt, sík betonfelületekkel rendelkező, erőteljes épületeinek sorába állítható.

Vecsei Éva számára hatalmas feladatot jelentett a La Cité többfunkciós épületegyüttesének tervezése is, amellyel először az ARCOP társaként, majd 1973-tól saját neve alatt foglalkozott. A 120 millió dollárból megvalósult komplexum az 1976-os olimpiára készült el. A program egy 26 emeletes irodaépület, egy 500 szobás hotel, három lakótömb – összesen 1350 lakóegység –, egy 100 üzletnek helyet biztosító bevásárlóutca és egy egészségközpont tervezését írta elő.⁵³ A La Cité legfőbb jellemzője a lépcsős kialakítás. A főhomlokzat felől nézve minden lépcsőfok maximum négy emelet magas, ami tükrözi az utcák léptékét. Az alsó négyemeletes lépcsőfok így az

utcából nő ki, nincs tőle elszakítva. Erkélyek és teraszok tagolják tovább a homlokzatokat, utóbbiak a 20. emelet felett már nem létesültek az erős szél miatt.⁵⁴

Több '56-ban külföldre kényszerült magyar építész – így Vecsei Éva, Hajnos Miklós – vett részt pályája során „*kisváros a városban*” jellegű épület tervezésében. Azonban voltak, akik egész pályájukat ténylegesen a várostervezésnek szentelték, mint az Amerikában letelepedett *Krivátsy Ádám* (Budapest, 1930–, diploma: 1952/984), *Téglás Csaba* (Kecskemét, 1930–, diploma: 1952/923) és *Rákos János* (Budapest, 1929–, diploma: 1956/866). A várostervezés irányába nem Amerikában fordultak, hanem már Magyarországon is az építészetnek e speciális területe iránt érdeklődtek. Míg az USA-ban a várostervezés külön szakmát jelentett már az 1950-es években is, addig Magyarországon az építészképzés szerves részét képezte és képezi mind a mai napig. A szocreál időszakában, az új szocialista városok – Dunaújváros, Komló – tervezésének idején kiemelt hangsúlyt kapott a várostervezés, ennek ellenére a hallgatók úgy érezték, hogy ez az építészetnek egy olyan területe, ahol szabadabban tervezhetnek, hiszen „*nem kellett a részletekkel foglalkozni és a stílus ügyében állást foglalni*.”⁵⁵ Téglás Csaba emiatt választott diplomamunkájaként várostervezési témát: egy új falu megtervezése volt a feladata, délen a határsávban, a Duna mentén. Krivátsy Ádám több városrendezéssel kapcsolatos feladatot vállalt az 1950-es években Magyarországon, emellett a Várostervezői Tanszék tanársegédjeként dolgozott. Nevéhez köthető például a Fiastyúk utcai lakótelep beépítésére Mester Árpáddal közösen készített terv.⁵⁶ Rákos János az egyetem mellett Weiner Tibor építésznél dolgozott, ahol közreműködött az épülő Dunaújváros részletterveinek és kiviteli terveinek elkészítésében.

Az USA-ba menekült, várostervezéssel foglalkozó '56-osok többnyire meglévő városközpontok, városrészek rendezési terveinek elkészítésével foglalkoztak, de ritkábban lehetőségük volt egy-egy teljesen új üzleti negyed, üdülőfalv vagy egy új városrész megtervezésére is.

Az egyik legérdekesebb terv, melyhez két '56-os építész is kötődik – Rákos János és Safáry István – végül nem került kivitelre. Rijád (Szaúd-Arábia) új városrészének megtervezése annyira összetett feladatnak ígérkezett, hogy több vállalat összefogására volt szükség hozzá. Így jött létre a rövid életű Interplan az 1970-es évek második felében. A megbízás eredetileg a Poray and

Associates építészcéghez futott be, amely rögtön felvette a kapcsolatot a Robert Catlin and Associates irodával, az Interplanon belül a várostervezésért felelős céggel, melynek Rákos János volt a társtulajdonosa. Majd szerződést kötöttek a többi szakágat képviselő céggel is (geotechnológia, szerkezettervezés, gépészet, elektromosság). Az építészirodát és a várostervező céget személyes kapcsolat is egymáshoz fűzte, Rákos János és Safáry István barátsága. A magyar építészek már a Műegyetemi évek alatt is terveztek közösen: együtt indultak egy bővíthető családi ház tervpályázaton, melyen első díjat nyertek.⁵⁷ '56 után a rijádi munkán kívül is dolgoztak együtt: Ammanba, Jordániába terveztek egy sokemeletes szállodaépületet. *Safáry István* (Budapest, 1932–, diploma: 1956/867) 1960-tól állt alkalmazásban a lengyel származású építész, Wladyslaw O. Biernacki Poray cégénél, 1969-ben a cég kutatás-fejlesztéssel foglalkozó részlegének lett felelős partnere, ezen kívül a belsőépítészeti osztályt és a tengerentúli munkákat is ő vezette.⁵⁸

A Saudi Real Estate Company 1977-ben bízta meg az Interplant a Rijád északi részére – akkor még teljesen beépítetlen, sivatagos területre – tervezett városrész (North Riyadh Center) koncepcióterveinek elkészítésével. A tervezők célja az volt, hogy egy alapvetően önálló városrészt hozzanak létre. Szándékosan kerültek a látványos, futurisztikus építészeti megoldásokat, amelyek ugyan figyelemfelkeltők, de építésük és használatuk sem gazdaságos vagy praktikus. A terület kb. 9 kilométerre fekszik Rijád belvárosától, a King Faisal Road és a Musabin Nossair Street találkozásánál. A rijádi repülőtér mindössze 3,2 kilométerre található délkeleti irányban (*16. kép*).

Az általános területhasználati tervet mutató térképen 9 zónát különböztettek meg a tervezők. A lakónegyedeket az 1, 2, 3 és 4-es számok jelzik. Az 5-ös számmal jelölt területeken található a lány és a fiú általános iskola. A 6-os körzet a közigazgatási központot, a rendőrség és a tűzoltóság épületét foglalja magába, valamint a szennyvíz tisztítására szolgáló gépparkot. A várostervezésben (7-es számú) mecsetet, postát és adminisztrációs egységeket terveztek. A 8-as számmal jelölt terület a városrész lakóközössége számára készült: üzletek, irodák és klinika került erre a részre. A nagyméretű zöldterület (9-es számú) a lakosok aktív és passzív kikapcsolódását szolgálja.

A városrészben található 3, 6 és 8 emeletes lakóépületeket úgy terveztek meg, hogy a lakások alaprajzi elrendezése könnyen alakítható le-

16. kép Általános területhasználati terv, North Riyadh Center, Rijád, tervező: Interplan, 1977 (Rákos Jánostól)

gyen, a piac igényeinek megfelelően több kisebb vagy több nagyobb lakásra is oszthatók az egyes szintek. A nyolcemeletes házak a városrész északi és a keleti oldalán szélfogóként is működnek, az északi, északkeleti szél által keltett homokviharak ellen nyújtanak védelmet, ezen kívül – a terv szerint – hasonló céllal magasra növő fákat is ültettek erre a területre. A 16 emeletes lakóház, mely egyben az újrahasznosított víz tárolására szolgál, a városrész bejáratánál található, a város más részéről is jól látható, így a terület könnyen beazonosítható jelként is funkcionál. Gravitáció biztosítja a szükséges víznyomást, emiatt magasra kellett helyezni a víztárolót, amely építészeti-leg is a lakóház szerves részét képezi. A lakások a víztorony és a közlekedők két oldalán helyezkednek el. Az egyszobás egységek konyhái és vizes helyiségei néznek a folyosókra.

Összesen 2059 lakást terveztek az új városrészbe, kb. 9200 lakos számára. A városrendezési terv fókuszpontjában a minaret áll, amely a városközpont szívében, a mecset közelében kapott helyet. Az épületeket és az úthálózatot is úgy ter-

vezték meg, hogy a minaret a város különböző pontjairól is jól látszódjon: a King Faisal Roadról nyíló fő autópályavonal tengelyébe került, valamint egy vonalba esik a fő gyalogos bejárat is, amely a 16 emeletes épület mellett, a délnyugati sarokban nyílik. Ezen kívül a helyi lakosokat kiszolgáló bevásárlónegyed is a minaretbe torkollik (17-18. kép).

A terv egyik legfontosabb részét a parkok, utak, járdák és a közterek képezik. A nagy közpark és a 10 játszótér területe összesen a városrész területének 12,1 százalékát teszi ki. A tervben minimalizálták a gyalogos és autós közlekedés találkozását, hét gyalogos hidat és két aluljárót terveztek e célból.

Az Interplan az épületek kivitelezésére is tett javaslatot: a lakóépületeket előre gyártott vasbeton elemekből tervezték meg. Célszerűnek tartották, hogy a teljes gyártási és építési folyamat, az öntés, a panelek előállítás, a panelek modulálása, a panelek házzakká építése a helyszínen, az adott területen belül valósuljon meg. A mobil gyárat a közösségi park egy részén tervezték felállítani.

17-18. kép North Riyadh Center, Rijád, tervező: Interplan, 1977 (Rákos Jánostól)

Az építési fázisokat és ezek időtartamát is végig gondolták a tervezők, a kivitelezés végül azonban mégsem az ő terveik szerint valósult meg.

Ma ez a városrész nem Rijád északi részén, hanem majdhogynem a közepén található, ami a város hatalmas léptékű fejlődésének köszönhető. A megépült városrész ugyan tartalmaz néhány elemet az Interplan tervéből, így például az északi és a keleti oldalakat övező, egységekből álló lakóépületek körülbelüli elhelyezését megtartották, a kereskedelmi funkciók pedig ezúttal is a délnyugati részre kerültek, a beépítés azonban jóval sűrűbb lett a tervezettnél, ebből következően kevés a zöld terület és bonyolultabb a közlekedési hálózat.

A jelen írásban megemlített tervek, épületek az egyes életművekből kiragadott példák, ám jól érzékeljük, hogy ki milyen irányban indult el a szakmán belül '56 után, a külföldi letelepedést követően. A külföldi pályakezddést szinte minden esetben befolyásolták a Műegytemen, illetve az állami tervezőirodákban töltött évek, hónapok. Többeknek segített az elindulásban a Magyarországon már elért eredmény: Krivátsy Ádám például a *Magyar Építőművészetben* publikált terve-

ivel győzte meg leendő főnökét Amerikában,⁵⁹ Póczy Erzsébet (Rozsnyainé Váró Erzsébet) számára a nyugati diploma megszerzésében jelentett előnyt, hogy hallgatóként készített terveivel rendszeresen szerepelt a Kotsis Iván által összeállított tergyűjteményekben.⁶⁰ Vecsei Évát az itthoni elismerés motiválhatta abban, hogy Kanadában hasonlóan sikeres legyen az építészsakmában.

A külföldre kényszerült '56-osok gyorsan bekapcsolódtak a nemzetközi építészetbe, amelyhez minden bizonnyal hozzájárultak az egyes oktatók, mesterek iránymutatásai is a Műegytemen és első magyarországi munkahelyeiken. Ugyancsak fontos volt a statika, kivitelezés, várostervezés és a tervpályázati rendszer terén itthon megszerzett gyakorlatuk. Az új építészeti irányzatokhoz hamarabb csatlakozhattak itthon maradt társaiknál, de 1956 táján, a forradalom kitörése előtt már maguk is érzékelhették az enyhülést, a kötelező szocreál elmaradását az építészetben, sőt nézeteik kifejtésére is volt lehetőségük, ahogy ezt az Ankerl Géza és Huszár László által 1956-ban írt, *Az építész nagyobb felelőssége* c. cikk is bizonyítja a *Magyar Építőművészetben*.⁶¹ A két fiatal építész határozott véleménynyit formált az elmúlt évek szocreál építészetével és a múltból válogatás nélkül átvett stíluselemek felhasználásával kapcsolatban. „Pedig építészeink előtt nem volt titok, hogy ennek az archaizmusnak semmi köze korunk valóságához. Hogy mégis ebben az elvtelen formalizmusban keresték a kiutat a nyugati építészet naturalizmusából, abban nagy szerepet játszott az elmúlt időszak dogmatikus szelleme is, melyben az alkotók nem merték vállalni a kezdeményezés kockázatát. Sokan még pályadíjnyertes műveiket is ségyellték, de ez nem csökkenti fele-

lősségüket, mert éppen ezekkel a művekkel tárgyalták a talajt a dogmatizmus számára.” – írják a szerzők. Ebből a pár mondatból is látható, hogy a hallgatók az 1949-es átszervezést követően megtanultak a dolgok mélyére látni, és amint az enyhülésnek köszönhetően lehetőségük nyílt a véleménynyilvánításra, nem késlekedtek gondolataikat a szocializmus építészetiével kapcsolatban írásba foglalni. Tapasztaltabb építész-kollégájuk, Miskolczy László kijelentésére, mely szerint az 1954. évi Hruscsov-beszéd óta az építész-társadalom „várakozó állásponton van” a következőképp reagáltak a cikk zárásaként, kijelölve az utat generációjuk számára: „Az a meggyőződésünk, hogy most nem új tételket kell várni, hanem építész-eink becsületes munkájára, önálló bátor kezdeményezéseire van szükség.” Az ’56-ban külföldre menekült szerzők és társaik azonban már nem tudtak részt venni a magyar építészeti új irányainak megtalálásában. Többségük ráadásul csak 1989-et követően kezdett rendszeresen hazalátogatni, és főként ekkortól tudtak – egy több mint négy évtizedes kihagyás után – ismét szerepet vállalni a hazai szakmai közéletben, oktatásban. Gábor Lóránt például 1999-től haláláig a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen tartott angol nyelvű előadásokat a nyugati építészetről, szerkezetekről és a földrengéskutatásról.⁶² Hajnos Miklós pedig Hofer Miklóssal közösen hozott létre egy alapítványt a tehetséges, frissen végzett építészek támogatására.⁶³ Szörényi Egon 1989-ben és 1997-ben is indult a Nemzeti Színház megtervezésére kiírt pályázaton, 1983-ban pedig mesterként vett részt a Ráckeven megrendezett nemzetközi építészeti alkotótáborban.⁶⁴ Simoncsics Imre, Bécsben élő és az ottani műegyetemen mind a mai napig oktató építész az ún. *Alkalmazott esztétika* c. kurzust hozta Magyarországra, ahol Hofer Miklóssal közösen tartottak gyakorlati kurzust a magyar hallgatóknak a Középtervezési Tanszéken.⁶⁵

Az életpályák alaposabb kutatásával lehetőség nyílna további magyar kapcsolatok, magyar vonatkozású tervek felkutatására, persze ezek az életutak nemcsak ebből a szempontból érdemeket a megismerésre, hanem nemzetközi viszonylatban is.

JEGYZETEK

1. Az egyéves kutatás során 156 név gyűlt össze a BME Levéltárában található iratok, évkönyvek segítségével, valamint az interjúalanyoknak köszönhetően.

2. Összesen 20 építésszel vagy családtagjaikkal készült interjú vagy visszaemlékezés: Bácsújlaky Dezső, Gábor Lóránt (Jan Lorant), Merl Gábor, Papp László, Téglás Csaba, Krivátsy Ádám, Rákos János, Rozsnyainé Váró Erzsébet, Sáfrány Sarolta, Szokolay Váally Olga, Lohász Géza, Káldor Ervin Lajos, Szörényi Egon, Schwéger Péter, Hajnos Miklós, Walter Wydler, Soós Zsuzsanna, Simoncsics Imre, Brenner Vilmos (Bernner Mária és Annamária)
3. Baranyi Judit (szerk.): *Tisztelet a szülőföldnek – külföldön élő magyar származású művészek II. kiállítása*. Műcsarnok, Budapest 1983.
4. Papp László: Magyar származású építészek Amerikában. *Fókusz* 1987/57. 81–88.; Papp László: Egyetemes építészet. *Magyar Építőművészet* 1987/4–5. 20–28. Papp László írására dr. Magyar Zoltán is hivatkozik az *Emigráns magyar építészekről és szerkesztőmérnökökről a XX. század eszmeáramlataiban* c. doktori értekezésében (Budapest, BME Építészmérnöki Kar 2001). A szerző az ún. „szondázó” kutatás segítségével – tehát néhány példát kiragadván – mutat rá a külföldre menekült magyar építészek és mérnökök által tervezett épületek és szerkezetek értékeire. ’56-os építészeket is megemlít egy-egy bekezdés erejéig: így Fráter Tamást és Papp Lászlót.
5. *Arcok és városok – Magyar építészek Amerikában*. MTV (szerk.: Osskó Judit): Papp László: New Canaan (Kútvölgyi Katalin) 1986; Fecskés Tibor 1986; Krivátsy Ádám 1987; Keleti Péter, Sas Márton 1987.
6. *Arcok és városok – Magyar építészek Kanadában*. MTV (szerk.: Osskó Judit): Vecsei Éva, Vecsei András, Vecsei Andrea, Schoenauer Norbert 1992; Kálmán Tamás, Koroknay Imre 1992.
7. Timon Kálmán (szerk.): *Papp László*. OMvH Magyar Építészeti Múzeuma, Budapest 1996.; Timon Kálmán (szerk.): *Halász Imre és Halász Antal*. OMvH Magyar Építészeti Múzeuma, Budapest 2002.
8. Hajnos Miklós, Schwéger Péter, Fráter György, Fonyad Attila, Ercsi Dezső, Koromzay Miklós, Ékes Kummer Aladár, Guth Ferenc, Nagy Ervin, Horváth Károly, Füzesséry Agnes, Gosztonyi Tibor, Szikszay Ferenc, Balla Péter
9. Bartha Tibor: *Szia madár! A Műegyetem építészmérnöki hallgatóinak odisszeája a Második Világháborúban*. Kopenhagen 1997. 67. Egy 1945 márc. 18-i statisztikai összesítés szerint 133 építészhallgatót telepítettek ki. Palasik Mária: *A műegyetemisták Odüsszeája 1944–46*. Műegyetemi Kiadó, Budapest 2006. 51.
10. Palasik, 13.
11. Palasik, 31.
12. Palasik, 134–146.
13. Többek közt: Seidl Ambrus: *Emlékirat 1944–46*. h.n. 1997.; Kazinczy Ferenc A. G.: *Utunk Svédországba*. (Széphalom 12. Kazinczy Társaság évkönyve) 2002.; Kiss, Zoltan S.: *Without a*

- Blueprint. Surviving in a Changing World.* Sandor Press, West Vancouver BC 2005.
14. Bartha, 65.
 15. Bartha, 93.
 16. Ferkaí András: Építészeti a második világháború után. In: Sisa József – Dora Wiebenson: *Magyarország építészeti története.* Vince Kiadó, Budapest 1998. 310.
 17. nem tért vissza Magyarországra
 18. beszélgetés Soós Zsuzsanna (Kiss Zsuzsa) építész-szel
 19. beszélgetés Hajnos Miklóssal
 20. beszélgetés Szörényi Egonnal
 21. A Műegyetemre 1952-ben, a zürichi ETH-ra 1956-ban iratkozott be.
 22. A Műegyetemre 1954-ben, a zürichi ETH-ra 1956-ban iratkozott be.
 23. beszélgetés Guth Ferencsel
 24. Farcalossi, Igor: AD Classics: Amsterdam Orphanage / Aldo van Eyck. *ArchDaily* 2011. 08. 26. <<http://www.archdaily.com/151566/ad-classics-amsterdam-orphanage-aldovaneyck>> [megtekintve: 2018. 01.10.]
 25. beszélgetés Guth Ferencsel
 26. Lüchinger, Armulf: Strukturalismus, eine neue Strömung in der Architektur. *Bauen + Wohnen* Vol. 30. (1976) No. 1. 5.
 27. Mühlestein, Erwin: „Wir haben diese Konzeption gewählt, damit das Gebäude von weither gut erkennbar ist”. *Bauen + Wohnen*. Vol. 25. (1971) No. 6. 241–42.
 28. beszélgetés Hajnos Miklóssal
 29. beszélgetés Hajnos Miklóssal
 30. beszélgetés Hajnos Miklóssal
 31. beszélgetés Hajnos Miklóssal
 32. Frampton, Kenneth: *A modern építészet kritikai története*, Terc. Budapest 2002. 324.
 33. Krehl, Heinz: Wettbewerb für eine Studentenwohnsiedlung auf dem Höggerberg in Zürich. *Bauen + Wohnen*. Vol. 23. (1969) No. 9. 25–28.
 34. Bognár Botond: *Mai japán építészet*, Műszaki Könyvkiadó, Budapest 1979. 121.
 35. beszélgetés Hajnos Miklóssal
 36. interjú Szörényi Egonnal
 37. interjú Szörényi Egonnal
 38. Deilmann, Harald: *Schulbauten*. Bertelsmann, Gütersloh 1971. 74–75.
 39. Joedicke, Jürgen: *Modern építészettörténet*, Műszaki, Budapest 1961., 108–109.
 40. Joedicke, 18.
 41. Testvére, Márta néhány évvel korábban telepedett le az Egyesült Államokban, akinek az Amerikai Légierő (Luke Air Force Base) egyik hadnagya és oktatója lett a férje – rajtuk keresztül sikerült tehát meghívást szerezni Frank Lloyd Wright-tól.
 42. Gabor Lorant FAIA, List of photo descriptions – Jan Loranntól
 43. Az Építőipari Egyetem tervpályázata – A bírálóbizottság zárójelentése. *Magyar Építőművészet* 1954/1–2. 24.
 44. Szőke Károly: Tatabányai lakótelep. *Magyar Építőművészet* 1955/11–12. 334.
 45. Lőrincz Józseffel és Körner Józseffel közösen, lásd: Cserba Dezső: A lágymányosi lakótelep. *Magyar Építőművészet* 1956/5. 133–143.
 46. Adams, Annamarie – Tancred, Peta: „*Designing Women*”: *Gender and the Architectural Profession*. University of Toronto Press, Toronto 2000.
 47. Adams – Tancred, 59–60.
 48. Adams – Tancred, 60–61.
 49. Adams – Tancred, 62.
 50. *Arcok és városok – Magyar építészek Kanadában.* (Szerk.: Oskó Judit) 1992.
 51. Adams – Tancred, 62.
 52. Frampton, 346.
 53. Adams – Tancred, 64.
 54. Oskó 1992.
 55. Téglás Csaba visszaemlékezése
 56. Lakástervezésünk néhány kérdése – Típustervek. *Magyar Építőművészet* 1954/4–6. 125.; Fiastyúk utcai lakótelep. *Magyar Építőművészet* 1955/1–2. 45–47.; Benjamin Károly: A Fiastyúk utcai lakótelep tervezésének néhány elvi kérdése. *Magyar Építőművészet* 1956/4. 112–114.
 57. Abai György: Az Építőipari Műszaki Egyetem bővíthető családiház tervpályázatán I. díjat nyert terv. *Magyar Építőművészet* 1955/11–12. 341.
 58. Interplan, portfólió, Rákos Jánostól
 59. beszélgetés Krivátsy Ádámmal
 60. Kotsis Iván tervválogatásai a *Technika : a Mérnöki Továbbképző Intézet közleményei* c. kiadványban jelentek meg a '40-es évek közepén, mikor Póczy Erzsébet a Műegyetem hallgatója volt.
 61. Ankerl Géza – Huszár László: Az építész nagyobb felelőssége. *Magyar Építőművészet* 1956/8. 240.
 62. életrajz Jan Loranntól
 63. beszélgetés Hajnos Miklóssal
 64. beszélgetés Szörényi Egonnal
 65. beszélgetés Simoncsics Imrével

AUS DEM INHALT

Zorán Vukoszávlyev: *Denkmalschutz und Integrität*

Gebäude, die die kulturellen Traditionen unseres Landes, Städte und Dörfer tragen und - als herausragende Schätze der Umwelt - ihre Bilder definieren und unsere historische und nationale Identität gestalten, sind Teil des unersetzbaren Erbes der Geschichte, Kultur und Kunst unseres Landes. Diese Gebäude als Denkmäler sind - unabhängig von ihrer Eigentümerschaft - gemeinsame Kulturschätze der gesamten Nation, und es bedarf nationaler Kooperation, um sie zu schützen. Es ist ein öffentliches Interesse, ihre Erhaltung und angemessene Nutzung sicherzustellen und sie der gesamten Gesellschaft zugänglich zu machen.229

András Fülöp: *Eine Barockkirche an der Grenze von Somogy und Tolna County. Daten zur Geschichte der römisch-katholischen Kirche in Kánya*

Das Dorf Kánya befindet sich im Komitat Somogy, südlich von Tab, zwischen malerischen Hügeln. Über den Name des Dorfes fällt diejenigen, die in Archäologie bewandert sind, wahrscheinlich die berühmte wagenförmige Urne ein. Der aus der Spätbronzezeit – frühe Eisenzeit stammende Fund kam in der 1930-er Jahre zum Vorschein in der Grenze des Dorfes, und heutzutage kann man im Mór Wosinszky Museum in Szekszárd ansehen. Jetzt möchten wir aber über die andere Sehenswürdigkeit des Dorfes, über die Römisch-Katholische Kirche diskutieren. Die Baugeschichte der kleinen Barockkirche enthält das gemeinsame Schicksal der südtransdanubischen kirchlichen Orte. Die Kirche steht bei der Mündung des nord-südlichen Wegs zwischen Tab und Bedegkér und des in diesem vom Osten, von Tengőd beitretenden Wegs. Die Renovierung der Fassaden begann aus

Bewerbungsförderung am Ende 2013.233

Dominika Gál-Hevér - Szabolcs Gál: *In Gemeinschaft am Tisch des Herrn*

Die Forschung konzentriert sich auf die calvinistische Linie der Reformation und ihre Kirchenkonstruktion, deren Epoche bisher wenig analysiert wurde. Im ungarischen Kirchenbau um die Jahrhundertwende wurde die Frage nach der Identifizierung des reformierten Kirchenbaus formuliert. Samu Pecz betonte die gemeinschaftliche Gestaltung des Raumes und der Zentrumbildung, er identifizierte sie als typische Raumform in der ungarischen Praxis, später - nach einem halben Jahrhundert - gab István Medgyaszay eine Analyse über die aktuellen Tendenzen. Doch die ideale Raumform war theologisch nicht genau definiert, die architektonischen Verpflichtungen zeigen eine gut identifizierbare Formeinheit durch die Theorie und die implementierten Kirchen.244

Rita Karácsony: *Das Leben und Werk von Architekten, die im Jahre 1956 ins Ausland gezwungen wurden - Daten einer einjährigen architektonischen Untersuchung*

Nach der Revolution 1956 mussten viele Architekten und Architekt-Studenten aus Ungarn Zuflucht suchen. Während meiner einjährigen Forschung habe ich die Antworten auf solche Fragen gesucht, zum Beispiel welche Rolle die ungarische Unterricht und Erfahrungen während ihrer ausländischen Karriere spielte. Wie konnten sie die neuesten architektonischen Trends nach den ungarischen Erfahrungen anpassen? Mein Hauptziel war es daneben, mich mit den noch lebenden, 1956 ins Ausland fliehenden Architekten zu treffen und ihre Geschichten zu dokumentieren. In dieser Arbeit werden Pläne und Gebäude aus dem Zusammenhang herausgenommen, aber sie stellen gut dar, wer nach 1956 nach der Ansiedlung im Ausland welche Richtung wählte. Der Beginn der Karriere im Ausland wurde in fast allen Fällen durch die Erfahrungen an der Universität und in der eigenen und von den Staats- und (Kreis-) Räten beeinflusst. Die Architekten, die im Jahre 1956 ins Ausland gezwungen wurden, schlossen sich schnell der internationalen Architektur an, in der er sich definitiv an den Richtlinien einiger Tutoren und Meister an der Universität und ihren ersten ungarischen Arbeitsplätzen beteiligte. Sie hatten jedoch nicht die Möglichkeit, in der Entdeckung neuer Linien der ungarischen Architektur teilzunehmen. Mit einer mehr in die Tiefe gehenden Recherche der Karriere könnte eine Möglichkeit eröffnet werden, ungarische Pläne zu recherchieren, die auch im internationalen Kontext zu würdigen sind.276

Erzsébet Urbán: *Hinter die Wand verborgen. Die Wiederherstellung des Palastes Salm und Schwarzenberg, mit der Ausgestaltung eines neuen gemeinsamen Empfangsgebäudes*

Eines des signifikantesten Bauerbe besitzendes Gebiet von Prag ist das Burgviertel, dessen wesentlicher Teil ist der Hrad Platz, dessen historischen Gebäuden während der Jahrhunderten vielfach umgebaut und rekonstruiert wurden. Nach der Zerstörungen durch Feuerbrünste, und der Umbauten wegen der Besitzerwechseln, die allerdings eine hohe baukünstlerische Qualität erweisen, infolge der nach dem Zweiten Weltkrieg realisierende politische Transformation die zwei emblematische Gebäuden des Platzes – das Palais Salm und das Palais Schwarzenberg – wurden in staatlichem Eigentum genommen, von hier aus waren nur wenige Quellen zu den regelmäßigen professionellen denkmalpflegerischen Arbeiten erreichbar. Die intensive Forschung der historischen Schichten der Gebäude trat bloß am Anfang der 2000-er Jahre in den Mittelpunkt der professionellen Aufmerksamkeit. In dieser Zeit übernahm die Nationalgalerie die Palais und ihr Ziel war die Errichtung mit einem Empfangsbüro gebundener Bildergalerie und eines Besucherzentrums. Parallel mit der äußeren und inneren denkmalpflegerischen Renovierung war wichtiger Teil der Planung die Platzierung des zeitgenössischen Empfangsbüros und die architektonische Formulierung. Die Bewerbung, die gewonnen hat des Tenders mit mehreren Runden sichert die historische Straßenansicht mit einer Lösung, die sie in den Innenhof zwischen den Palästen integriert. Ziel der Studie ist es, den renovierten Gebäudekomplex von der konzeptionellen Planung bis zur detaillierten Umsetzung abzubilden zu repräsentieren.295

Zorán Vukoszávlyev: *Die Rekonstruktion der Festung Simontornya in den Jahren 1964-75*

„...die im 13. Jahrhundert gegründete Burg von Simontornya ist heute eines der kulturellen Zentren des Komitats Tolna. Die Episoden seiner langen, vielfältigen und wechselvollen Geschichte sollten - entsprechend der Intention der Denkmalrenovierung - von den Mauern, Fenstern, Türen, Innenräumen und Außenmassen der Burg abgelesen werden. Die Renovierung des Denkmals im letzten Jahrhundert hätte ein „schönes“, aber simuliertes Renaissanceschloss oder eine romantische, von Anjou stammende Ritterburg daraus entstehen lassen. Die Burg von Simontornya ist keines von ihnen - und es ist jedes zur gleichen Zeit. Es demonstriert authentisch die Zeichen der Größe und Tragik der Vergangenheit in all ihren Details, mit ihrer Darstellung sowie mit ihrer kulturellen Funktion möchte sie der Entwicklung unserer nationalen Selbsterkenntnis dienen.“ / So wie wir den meisterhaften Lauf des Selbstporträts einer Komposition sehen konnten - ein wenig Rückkehr zu den zwei Elementen der kritischen Linie: die Verspieltheit der Türen und Fenster würde gerne die Vielfalt der realisierbaren Wege des Architekten darstellen. Vergiss nicht: Wir sind nur wenige Jahre nach dem Venice Carter von 1964. Gleichzeitig verfestigt sich der künstlerische Ehrgeiz bei den längst zerstörten Gebäudeteilen zu einer hageren Haltung. Aber jetzt, heute rückblickend auf diese Diversifikation, offenbart sich die künstlerische Größe. Didaktisch konsistenter Ingenieur - sensibel inspirierter Komponist. Jemand, der Träume aus Konstellationen schafft - jemand, der Realität materialistisch realisiert. Klar knapp – Variationen erzählend. Personalisiert konspirativ- extrem authentisch. Die Burg von Simontornya, die vor uns steht, ist keine von ihnen - und alle zur gleichen Zeit.310

Márta Velladics: *Unseres 21. Jahrhundert*

Der Lenkungsausschuss für Kultur, Kulturerbe und Landschaft des Europäischen Rates arbeitete zwischen 2015 und 2016 eine Strategie für das 21. Jahrhundert des europäischen Kulturerbes aus. Ihr Ziel ist, Empfehlungen auszusprechen, die dazu beitragen, das kulturelle Erbe und seine Integration in das europäische soziale, wirtschaftliche und kulturelle Milieu und Kontext zu erhalten und zu nutzen. Die Strategie 21 analysiert die drei Hauptkomponenten des *Faro-Aktionsplans (Rahmenkonvention des Europarates über den Wert des Kulturerbes)*, skizziert ihre Wechselwirkungen mit dem kulturellen Erbe, erklärt Probleme und hilft dem Konsens mit Beispielen. Eine der Komponenten ist die soziale Komponente, sie nutzt die Komponenten des Erbes, um soziale Balance, Vielfarbigkeit und partizipative Regierung zu verwirklichen. Der zweite Aspekt betrifft die territoriale und wirtschaftliche Entwicklung, das Erbe als ein Faktor, der wirtschaftliche Anreize für eine nachhaltige Entwicklung bietet, die sich auf lokale Quellen wie Tourismus und Beschäftigung stützt. Die dritte Komponente ist Wissen und Bildung, der Schutz von Bildung und Forschung, die Verwirklichung des lebenslangen Lernens, die Darstellung von Qualität. Die durch die Strategie 21 erklärten komplexen Herausforderungen können durch eine integrierte institutionelle Struktur mit professionell fundierter Arbeit gelöst werden. Was bedeutet das 21. Jahrhundert für das ungarische Erbe? Es braucht festgelegte Prinzipien, eine sorgfältig formulierte Strategie, die auch die Strategie bezüglich der Denkmäler beinhaltet.310